

OSMANLI'DA KALKINMA TARTIşMALARI: İBRET GAZETESİNDEKİ EKONOMİ YAZILARI

DEVELOPMENT DISCUSSIONS IN OTTOMAN EMPIRE: ARTICLES ON THE ECONOMY IN THE İBRET NEWSPAPER

Kenan DEMİR

İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İSTANBUL
(kdemir@medipol.edu.tr)

ÖZ

Osmanlı devletinde basının ortaya çıkmasıyla birlikte devletten bağımsız bir kamuoyu oluşmuş, devletten ayrı özel girişimciler tarafından ülkenin gerçek sorunları dillendirilmeye başlanmıştır. Kamuoyunun oluşması sonucu devlet politikaları halka anlatılmış, halkta basın aracılığıyla ülkenin gerçek sorunlarının neler olduğunu öğrenmiştir. Dönemin yayın organlarında ülkenin bilgi birikimi artırılmaya çalışılmış, devletin kalkınması için atılması gereken politikalar dile getirilmiş ve devletin faaliyetlerini denetim altına almış, devleti sorgulamışlardır. Basının kamuoyu oluşumunu yönlendirildiği görüldüğünden devlet basına sansür uygulamıştır. Dönemin aydınlarını İstanbul'dan sürmüş, bu nedenle özel kamuoyunun devam ettirilmesi için dönemin aydınları yurt dışına kaçmışlar ve orada gazetecilik faaliyetleri sürdürmüşlerdir. Yurt dışından gerçekleştirdiği sert muhalefeti susturmak için ülkeye dönemlerine izin verilen aydınlar faaliyetlerini sürdürmek için ülkeye dönmüşlerdir. Namık Kemal ve arkadaşlarının öncülüğünde 1872 senesinde çıkarılan İbret gazetesi çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. İbret, dönemin önemli bir yayın organı olmuş, ülkede kamuoyunu şekillendirmiş, devletin politikalarını tenkit etmiş, sayfa sütunlarında ülkenin siyasi, ekonomi ve toplumsal sorunları hakkında yazılar görülmüştür. Bu çalışmada öncelikle İbret'in künyesi verilmiş, genel yayın politikası anlatılmış, sonra gazetede görülen ekonomi yazıları incelenmiştir. Gazetenin nüshaları incelendikten sonra elde edilen bulgulara göre İbret'in yayın politikası, dönemin Babialı bürokratlarını zor durumda bırakmış ve bu nedenle İbret iki defa geçici olmak üzere üç defa kapatılmıştır. İbret, muhalif bir yayım politikası gütmüş, sütunlarında haberlerden ziyade ülkenin sorunlarının tartışıldığı düşünce ve fikir yazılar yer almıştır. Çalışmanın konusu olan ekonomi konusunda da daha sert tenkitlerde bulunmuş, borçlanma, vergide adaletsizlik, demiryolu politikası, ülkenin servet kaynaklarından yeterli bir şekilde verim alınmaması gibi konular genişçe ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Gazete, Kamuoyu, İbret, Ekonomi, Kalkınma

ABSTRACT

With the introduction of journalism in the Ottoman State, public opinion emerged independent of the government and private entrepreneurs started to enunciate true problems of the country. As a result of the emergence of public opinion, state policies were explained to the populace, who, in turn, learnt true problems of the country via newspapers. Publications of that period tried to increase knowledge level of the country and uttered the policies to be pursued in order for the country to develop, and questioned and checked the operations of the state. The state, which saw that the public opinion was shaped by the newspapers, censored it, and banished the intellectuals of that period from Istanbul. In turn, the intellectuals fled the country in order to continue their journalism activities. In order to silence the harsh opposition exercised by these intellectuals from abroad, the state let them to return to the country. İbret newspaper, which was published by Namık Kemal and his friends in 1872 forms the subject of this study. İbret became a prominent newspaper in that period and shaped public opinion, criticized state policies and published articles regarding political, economic and sociological problems of the country. This study, first gives information regarding İbret, and then explains publishing policy of it and analyzes economic articles published in this newspaper. According to the findings obtained, since Babiali bureaucrats were troubled by publishing policy of İbret, the newspaper was closed down three times. İbret pursued a critical publishing policy, and gave place mostly not to news, but opinion articles in which problems of the country were discussed. İbret's criticisms were even harsher regarding economy, which is the subject of this study. Economic subjects such as borrowing, inequality in taxation, railway policy and inefficient use of wealth resources of the country were covered by the newspaper extensively.

Keywords: Newspaper, Public Opinion, İbret, Economy, Development

1. Giriş

Osmanlı devleti, 19. yüzyılda ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomi, siyasi ve askeri geriliğini ortadan kaldırmak için ülkede modernleşme hareketlerine başlamıştır. II. Mahmud, öncelikle ülkenin kalkınması için Avrupalıların medeniyetini örnek almış, sosyal, askeri, siyasi, eğitim ve ekonomi alanında birçok değişim yapmıştır. II. Mahmud'un yürüttüğü modernleşme hareketlerini halkın benimsenmesi ve devletin politikalarından haberdar olmasını istemesi sonucu ülkede modern gazeteler görülmüştür. Bu doğrultuda devletin ilk resmi yayın organı olan Takvim-i Vekayi 1831 senesinde yayımlanmıştır. Takvim-i Vekayi gazetesinin ana amacı modernleşme hareketlerini halka bildirmek ve devletin arzuladığı bir şekilde kamuoyunu oluşturmaktır. Ama gazetenin çıkarılışında amaçlanan hedefe ulaşamamış, gazete hem düzensiz aralıklar yayımlanmış, hem de gazete kamuoyu oluşturma görevini yerine getirmede başarılı olamamıştır. Ülkede Takvim-i Vekayi'nin çıkışından sekiz sene sonra ikinci gazete Ceride-i Havadis yayımlanmıştır. Ceride-i Havadis, ülkede bulunan İngiliz tüccar Churchill yönetiminde çıkmıştır. Devlet bu gazetenin yayımlanmasını desteklemiş, sonraki süreçte para desteğinde bulunmuştur. Ceride-i Havadis özel bir girişimci tarafından çıkarılmasına karşın hükümet tarafından desteklediği için basın tarihçileri tarafından özel gazete olarak adlandırılmaz. Halk, Ceride-i Havadis'e pek rağbet etmemiş, gazete belirli aralıklarla yayımlanmış ve yayım politikasını daha çok yabancıların ticari politikaları doğrultusunda şekillendirmiştir.

Ülkede gerçek anlamda basın 1860 senesinde gerçekleşmiştir. Ağâh Efendi ve Şinasi yönetiminde çıkan Tercüman-ı Ahval, izlediği yayın politikası sonucu devletten bağımsız bir kamuoyu oluşmuş, ülkede gazetelerin sayısı artmaya başlamıştır. Tercüman-ı Ahval'den sonra Tasvir-i Efkâr, Mecmua-ı Fünun, Ruzname-i Ceride-i Havadis, Mir'at ve Muhbir gazeteleri çıkmıştır.

Gazetelerin çoğalmasıyla birlikte ülkede gazetecilik mesleğiyle uğraşan ve ülkenin sorunları hakkında yazılar kaleme alan bir aydınlar grubu oluşmuştur. ıkan gazetelerde dönemin siyasi, ekonomi, askeri ve sosyal sorunları hakkında yazılar görülmüş, bu yazılarda sorunlar dile getirilmiş, gerekli zm yolları ne sürülmüş ve devletin politikaları tenkit edilmiştir. Gazeteler, ayrıca halkın bilgi seviyesinin ve okuryazar oranının düşük olması nedeniyle bir okul gibi halka yönelik öğretici ve eğitici yazılar da yayımlamıştır.

1860-1870'li yıllar ülkenin ekonomi olarak sıkıntılı olduğu dönemdir. 1838 ticaret antlaşması sonucu ülkenin ticaret ve sanayisi daha da gerilemiş, ziraatı da pek gelişmemiş olduğundan devletin mali durumu iflas etmiştir. Devlet de bu durumdan kurtulmak için dış borçlanma gerçekleştirmiştir. Dönemin basın organlarında devletin ekonomi politikalarına değinilmiş ve genişce tartışılmıştır. Dönemin önemli yayın organlarından Tasvir-i Efkâr ve Muhbir gazeteleri Babiali'nin politikalarını tenkit etmiş ve gazetelerde halkı bu noktada aydınlatıcı yazılar yazmışlardır. Tasvir-i Efkâr'de Namık Kemal, Muhbir'de Ali Suavi ve Ziya Paşa başta olmak üzere dönemin diğer aydınların eleştirilerine dayanamayan devlet bürokratları basını sansrlemiş ve dönemin aydınlarını Anadolu'ya sürgüne göndermişlerdir. Sürgünden Avrupa'ya kaçan gazeteciler Avrupa'da Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni teşkil etmişler burada da gazetecilik faaliyetleri sürdürmüşler önce Muhbir sonra da Hürriyet'te Babiali'nin politikalarını ve özellikle borçlanma politikasına yönelik tenkitlerde bulunmuşlardır. Avrupa'da mücadelesini sürdüren gazeteciler arasında anlaşmazlıklar yaşanmış, devlet de bunların ülkeye dönmesine izin vermiş, sırasıyla ülkeye dönmeye başlamışlardır.

Dönemin önemli aydınlarından Namık Kemal de Hürriyet gazetesini çıkarırken Ziya Paşa ile yaşanan anlaşmazlıktan sonra gazeteden ayrılmış, sonra da devletin izin vermesiyle ülkeye dnmştir. lkeye dönen Namık Kemal, Ali Paşa'nın ölümünden sonra ülkede nispi bir siyasi özgürlüğün görülmesiyle gazetecilik mesleğine geri dönmüş, 1872 senesinde İbret gazetesinin yönetimine geçerek ülkenin sorunları hakkında görüşlerini dile getirmiştir. Bu alışma da Namık Kemal'in yönetimi sürdürdüğü İbret'te çıkmış olan ekonomi yazıların neler olduğu tespit edilmiş, sonra bu yazıların içeriği açıklanmaya çalışılmıştır.

2. İbret Gazetesinin Künyesi ve Genel Yayın Politikası

Namık Kemal, Avrupa'dan döndükten sonra gazetecilik faaliyetlerine İbret'in yönetiminde tekrar başlamıştır (Lewis 2004:157). 1872'de gazete, Ahmet Mithat Efendi tarafından 15 liraya (Kabacalı 2000: 88) iki yıl için kiralandı. İbret, Namık Kemal ve arkadaşları tarafından yeniden bir günlük gazete haline dönüşüp çıkarıldı (Baykal 1990: 77) İbret, dönemin Avrupa gazeteleri görünümünde gayet tertipli, dört sütün üzerine düzenlenmiş olarak 35x47,5 cm ebatında (Yazıcı 2000:369) cuma ve pazar hariç her gün çıkmaktaydı. Gazete, bir kuruşa satılmıştır (Ebuzziya, 1972: 13) Gazetenin başyazılarını Namık Kemal yazmaktaydı (İnuğur 1999: 228-229). İbret, havadis gazetesi olmaktan ziyade, siyasi, içtimai ve milli konuları ele alan bir fikir gazetesiydi (Akn 1971: 61) Gazetede, daima iki üç makale ve Kemal'in bazen  sayfa süren makaleleri çıkmaktaydı (zon 1938: 16). İbret'in diğer yazarları ise Reşat, Ebuzziya Tevfik, Mahir Bey ve Nuri Bey'lerdir (Parmaksızoğlu 1959: 21) Gazeteyi yayımlanmak amacıyla Tasvir-i Efkâr matbaasını satın alınmış, fakat alınan el tezghının İbret'in yüksek tirajı nedeniyle yeterli olmaması nedeniyle Ahmet Mithat Efendi'nin Kırkanbar Matbaası'nda gazete çıkarılmaya devam edilmiştir (Kabacalı 2000: 88) Rus yazarı V. A. Gordlevsky'nin Ebuzziya Tevfik'le yaptığı sohbetlere dayanarak aktardığına göre, İbret'in ilk sayısı çıktığı zaman İstanbul sokakların olağandış bir canlılık gözlemlemiş ve gazeteyi çıkararak kişilerin Yeni Osmanlı olmaları nedeniyle gazete halk tarafından büyük rağbet

görmüştür (Matbaacılığın 1979: 89). İbret'in ilk sayısı iki baskı gerçekleştirmiş, 25 bin kadar satmıştır. Bu sayı o tarihe kadar görülmemiş bir satıştı (Koloğlu 2006: 53). Gazetenin ilk sayıları ortalama 5 bin basılmış ve 19. sayısında ise günlük tirajı 12 bine yükselmiştir (İnuğur 1999: 230).

Gazetenin ilk sayısında gazeteyi ve yazarlarını tanıtmak amacıyla bir yazı yayınlamıştır. Yazıda İbret'in çıkarılış amacı şöyle ifade edilmiştir. *"İtkadımızca burada gazetelerin en büyük vazifesi, halkımıza kaide-i siyasiye ve terakkیات-ı medeniyeye müteallik malumat vermektir. Binaenaleyh elimizde olan iktidar-ı acizaneyi esasen bu hizmete sarf edeceğiz. Mamafih havadis itasında dahi kusur etmeyeceğiz. En mukaddes bildiğimiz bir vazife dahi matbuat nizamnamesinin müsait olduğu derecede doğru söylemektir."* (Oral, 1968: 114) İbret yazarları senelerden beri gerek ülke içerisinde gerekse ülke dışında çıkardıkları gazete ve dergilerde mevcut düzenin yanlışlıklarını ve eksikliklerini dillendirerek düzenin değişmesi gerektiğini savunmuşlar, bu doğrultuda meşruti anayasanın hakim olması için çaba içerisinde olmuşlardır. İbret'in yayım politikası da meşruti düzene geçmenin bir parçası olmaktan başka bir anlam ifade etmemiş ve İbret'i sadece hedeflerine ulaşmaları için bir araç gözüyle çıkartmışlardır. (Akbulut, 2013: 52). İbret, Osmanlı'da gazeteciliğin gelişmesinde önemli bir rol oynamış, bir gazeteden beklenen haber, yorum, öğretme, bilgi verme, ikaz etme ve kamuoyu oluşturma gibi görevleri tam olarak yerine getirmiş ve bir fikir gazetesi olarak yayım politikasını sürdürmüştür (Arslan 2010: 16). İbret, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'ya ve onun icraatlarına hücum eden yazılarla işe başlamıştır (Nüzhet 1931: 158). Gazete, kısa süre içinde hürriyetin savunuculuğunu yaparak sadrazam ve hükümet görevlilerinden çok devletin istibdat yönetimini eleştirmeye devam etmiştir. (İnuğur, 1999: 229-230) İbret, kısa zamanda halk üzerinde büyük bir etki yaratmış ve halkın uyuşukluğuna son vererek uyumakta olan halkı şiddetli sesi ile uyandırmıştır. Halk, gazetede yayımlanan yazılarla hürriyet, adalet, eşitlik ve vatan kelimelerini öğrenmekteydi. İbret, halkı eğitime görevini yerine getirmek için uğraşmaktaydı (Şapolyo 1969: 133). Kemal'in İbret'te yayımlanan iktisadi ve sosyal makalelerinde ülkenin kalkınması için sanayinin önemini belirtmesiyle birlikte ülkenin gelişmesi için tarıma daha çok önem verilmesi gerektiğini dile getirmekteydi (Kurdakul 2000: 74).

İbret, Tanzimat politikalarının başarısızlığının nedeni olarak Avrupa'nın Osmanlı içişlerine karışmasını sürekli olarak yazmış, gazete sütunlarında bunu eleştiren yazılar görülmüştür. Gazete, Osmanlı devletinin devam edebilmesi için Türk-İslam sentezi ile tüm azınlıkları da kapsayan bir meşveret sisteminin tesis edilmesi gerektiğini dillendirerek Osmanlı'daki keyfi yönetimin bir an önce ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. (Koloğlu, 1985: 83-84) İbret yazarlarına göre gazete sütunlarında yer alması gereken ve hükümetin bir an önce çözmesi gereken konulardan birinin toplumdaki gelir adaletsizliğinin büyümesini sağlayan sorunların en başlıcasının çeşitli grup ve kişilerin ödedikleri yüksek vergilerdir. İbret'e göre vergilerin adaletli bir şekilde toplanması hükümetin çözmesi gerektiği en önemli mali sorunların başında gelmelidir. (Kızılca, 2012: 342) İbret, her sayısında farklı konuları işlemekteydi. Ancak Avrupa basınında görülebilen düşünceler İbret'te ayrıntılı bir şekilde incelenmekteydi. İbret, yayınlarında artık sadece Osmanlı düşüncesi içerisinde bir dayanışmanın yeterli olmayacağını söylemekteydi. Müslümanların aralarında bir İslam düşüncesi ile dayanışması gerekliliğini dile getirmekte ve tüm Müslümanları Osmanlı öncülüğünde İslam birliği çatısını önermekteydi. (Koloğlu, 2006: 53). Gazetenin ilk sayılarından itibaren eğitim, bilim ve teknoloji önem vermekte, makalelerinde Avrupa'nın bu alanda ilerlemesinin Avrupalıları Osmanlılara karşı üstün kıldığını yazmaktaydı. İbret, İslami literatüre atf yaparak Osmanlıların "İlim Çin'de olsa bile gidip alın" Hadisi Şerif'i unuttuklarını bundan dolayı Osmanlıların geri kaldığını belirtmekteydi. Gazete, 1870 senesinde Fransa-Almanya arasındaki savaşta Almanya'nın teknikte üstün oldukları için savaşta galip

ayrıldıklarını belirtmekte ve hükümetin eğitimin geliştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ısrarla yazmaktaydı. (Matbaacılığın, 1979: 89). İbret, dış haberlere de değinmiştir. Dönemin dış politikasını etkileyen olaylar gazete sütunlarında yer bulmuştur. Gazetenin 5. sayısında 1870 Fransa-Almanya savaşının sebepleri incelenmiş ve Fransa'nın 1867 yılından beri iç durumu derli toplu anlatılmıştır. (Özon, 1938: 20) Gazetelerin çok kolay ve sık sık tatil edilmesinden dolayı Kemal, hükümetin keyfi hareketini önlemek amacıyla bir basın yönetmeliği çıkartmasını teklif etmiş, basın yönetmeliğinde suç teşkil eden davranışların tespit edilmesiyle gazetecilerin buna göre hareket edeceklerini dile getirmiştir. Ayrıca yazılarında hükümetin gazete kapatma yetkisinin kaldırılması gerektiğini söylemiştir. (Öztürk, 2010: 815).

Mısır Hıdivi İsmail Paşa İstanbul'da etkili olabilmek için dönemin yayın organlarını kendi çıkarı doğrultusunda yayın yapmaları için bol para vererek onları kullanma politikasını yürütmekteydi. İbret'in dönemin önemli bir yayın organı olması nedeniyle Hıdiv İsmail Paşa kendi adamı Hurşit Paşa'yı İbret bürosuna göndermiş, Namık Kemal ve gazetenin diğer yazarlarına verilmek üzere bin banknot vermişti. Ebuzziya'dan öğrenildiğine göre Namık Kemal bu teklifi reddetmiştir. (Kuntay, 2010: 110-111). Namık Kemal, İbret'in vatani bir konuşma meclisi haline getirdiğini ama bu konuşma meclisini bozan gazetelerin olduğunu hayıflanarak dile getirmiştir. Kemal, Ali Efendi'nin çıkardığı Basiret, Filip Efendi'nin sahibi olduğu ve Kemalpaşazade Said Bey'in yazdığı Hakayiku'l Vekayi gazetelerinin devletin zor durumu dikkate almadıklarını, sadece hükümete dalkavuk ederek yayın politikalarını sürdürdüklerini ve bol miktarda para karşılığında Mısır Hıdivi İsmail Paşayı desteklediklerini belirtmiştir. İbret, Hadika ve Diyojen gazetelerinin ise gazetecilik mesleğini layıkıyla yaptıklarını ifade etmiştir. (Tanpınar, 1976: 354-355). İbret, dönemin yayın organları ile birçok konuda tartışma içerisinde olmuştur. İbret, Beyoğlu'nda çıkan "*Phare de Bosphore*" gazetesinin İbret'in Paris komünü destekleyici yazılarından dolayı bu gazetenin İbret'in komünizmi savunduğu görüşüne 3. sayıda Namık Kemal ve Reşad Bey "*Reddiye*" başlıklı yazı ile katılmadıklarını ifade etmişlerdir. (Kurdakul, 1998: 335) İbret, Hıdiv İsmail Paşa'nın arzularına hizmet eden Hakayikül Vekayi ile Mısır meselesi yüzünden sütunlarında birçok kez tartışmaya girmiştir. (Akün, 2006: 367) İbret, aleyhine hükümet tarafından birçok dava açılmıştır. Açılan davalardan en önemlisi dönemin sadrazamı Midhat Paşa'nın emriyle açılan davadır. Davanın nedeni Namık Kemal'in 30. Sayıda "*Reji*" başlıklı makalede Reji idaresini tenkit etmesidir. (Ebuzziya, 1972: 14)

1872 senesinde yayınlanan İbret'in 19. sayısında Namık Kemal'in "*Garaz Marazdır*" başlıklı yazısından dolayı Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında 10 Temmuz 1872 tarihinde 27 günlük gazete iken 4 ay süre ile kapatılmıştır. (Öztürk, 1999: 59) Kapatılma nedeni her ne kadar bu yazı olmasına karşın İbret'in toplumsal ve siyasal sorunlara ilişkin konularda gösterdiği başarı, kapatılmasına neden olmuştur. (Namık Kemal, 1998: 1801) Kemal ve arkadaşlarının taşraya atanma emirleri çıkartılıp İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır. Reşad Bey, Bilecik Kaymakamlığına, Nuri Bey, Ankara mektupçuluğuna, Ebuzziya Tefik Bey de İzmir'e Mahkeme-i Kebire-i Merkeziye'ye başkatip olarak tayin edilmiştir. (İbret, 1981: 334). Kemal, sürgün edildiği Gelibolu'da B.M. rumuzuyla yazılar göndermiştir. (Uçman, 1999: 346) Gelibolu'ya gittiğinde İbret'in kapatılma emri kaldırılmıştı. Kısa süre sonra da 11 Ocak 1873'te İstanbul'a dönerek editörlüğü yeniden üstlenmiştir. (Yamaç, 2010: 1155). İbret, Esad Paşa sadrazamlığı sırasında da dönemin kitap sansürü uygulamasını eleştiren yazılardan dolayı gazete tekrar bir aylığına yeniden kapatılmıştır. (Davison, 2005: 309). Namık Kemal, Türk-Rus savaşında Osmanlı ordusunun Silistre'de Ruslara karşı yaptığı savunmadan ilham alarak Vatan Yahut Silistre adlı bir tiyatro eseri yazdı. Bu eserle ilgili bir yazıyı da İbret'in 127. sayılı nüshasında kaleme alır. Oyun 1 Nisan 1873 tarihinde Güllü Agop Osmanlı

Tiyatrosu'nda gösterime girer, dönemin vatansız Fransız oyunlarını örnek alan ve Avrupa'da modası geçen romantizmle renklendirilen bu oyunu halk çok beğenir ve seyirci bu oyundan etkilenir, yaşanan coşku sonucu halk Namık Kemal lehine sevgi gösterileri düzenler.(Mardin, 2006: 79). Halk gece sokaklara dökülerek Kemal'in evi önünde toplanmış ve gazetede yayınlamak üzere bir teşekkür mektubu bırakmışlardır. Ertesi gün mektubu Kemal gazetede yayımlamıştır. Hükümet halkın aşırı gösterisinden endişe duyduğundan oyunun sahnelenmesinden dört gün sonra İbret, 132. sayıda bir daha çıkmamak üzere kapatılmıştır. (İnuğur, 1999: 232-233). Birkaç gün sonra yazarlardan Sıraç gazetesi sahibi Ebüzziya Tevfik ile Dağarcık yazarı Ahmet Mithat Efendi Rodos Adası'na, İbret yazarı Nuri Bey ile Bereketzade İsmail Hakkı Efendi Akka'ya, İbret başyazarı Namık Kemal'de Kıbrıs'taki Magosa kalesine sürgün edilmişlerdir.(Girgin, 2001: 50). İbret'in kapatılma tebliğinden sonra son sayıda "Umuma Veda" başlıklı bir ek çıkartarak gazetenin kapatılması eleştirilmiştir. Yayımlanan metinde kapatma cezası sorgulanmış, bunun ağır bir ceza olduğu dillendirilmiş, gazetenin izlediği yayın politikasının sorumlusunun hükümetin baskıcı yönetiminden kaynaklandığı belirtilmiştir. Gazetenin bir suç işlememesine karşın verilen cezasının çok ağır olmasından şikayet etmişlerdir. Gazetelerin izledikleri yayın politikaları ile ilgili kararın kamuoyu tarafından verilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir.(Güz ve diğerleri, 2016: 11-12). İbret'in kapatılarak yazarların İstanbul'dan Anadolu'ya sürülmesinden sonra İstanbul basınının artık iç siyasal ve ekonomik politikalarla ilgilenmeyip, gazete sütunlarında daha çok Avrupa'da yaşanan askeri ve siyasi olaylara yer vermeye başlamışlardır. (Kurdakul, 1997: 111).

3. İbret Gazetesinin Ekonomi Yazılarının İncelenmesi

3.1. Ekonomi Bilimi

1776 senesinde Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği adlı eserle ortaya çıkan ve sonra İngiltere'de David Ricardo ve Malthus; Fransa'da Say ve Bastiat'ın eserleriyle zenginleştiren modern iktisat düşüncesi 19. yüzyılın ortalarında itibaren Osmanlı'da etkili olmaya başlamıştır. Modern iktisat düşüncesinin ilkeleri birçok düşünür tarafından benimsenmiş ve bu ilmin Osmanlı'da yayılması için aydınlar çaba içerisine girmiştir. Modern iktisat düşüncesinin ülkede yayıldığı dönemde kitle iletişim araçlarında da önemli gelişmeler yaşanmış ve Osmanlı'da basın ortaya çıkmıştır. Basının gelişmesi 1860 senelerinden sonra olmuş, bu tarihten sonra ülkede birçok gazete ve dergi çıkmıştır. Yayımlanan süreli yayınlarda dönemin ekonomi sorunlarına değinilmiş ve sütunlarda birçok iktisat yazıları yer almıştır. Osmanlı düşünürleri gazeteyi halkı bilinçlendirmek ve onlara modern bilgiyi aktarmak amacıyla kullanmışlar, gazete sütunlarında birçok konu hakkında öğretici yazılar yayımlanmışlardır. Çalışmanın içeriğini oluşturan İbret'te ise bu tarz öğretici yazılar bulunmakta, bu yazılarla okurun bilgi seviyesi artırılmaya çalışılmıştır. İbret'te modern iktisad hakkında bilgi veren yazı Reşad Bey'in 10. sayıda yayımlanan "Fenni Servet" başlıklı yazısıdır.

Modern iktisadın Osmanlı'da girişinden sonra düşünürler iktisadın kavramlaştırılmasında birçok farklı kavram kullanmışlardır. Reşad Bey, modern iktisat ilmi için fenni servet terimini kullanmıştır. Makalede iktisat ilmini okurlara öğretici bir üslupla anlatan Reşad, öncelikle iktisat ilminin tanımını yapar. Reşad'e göre, insanoğlu maddi ve manevi bir takım ihtiyacı karşılamak için çaba harcamakta, fenni servet ise bu ihtiyaçları ve ihtiyaçlar için yapılan çalışmayı inceleyip araştırmaktadır. İnsanoğlu, gereksinimlerini ihtiyaç, aile, muhabbet ve çalışma dâhilinde karşılar. İnsan, bazen emeğiyle bazen de fikriyle çabalar. Bazen de hem emeğiyle hem de fikriyle çalışmasını sürdürür. Ayrıca insanoğlunun bir kısmı üretim yapar ve bir kısmı da üretimin nakli ve değişimiyle meşgul olur. Bir kısmı ise asayiş ve emniyeti muhafaza eder ve birçoğu da toplum

ahlakının düzeltilmesi için uğraşır. Bunların her biri, insanoğlunun ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlar. Bunca çalışmayı belli bir ahenk içinde toplumun bir arada yaşamasını ve onların birbirine bağlı olmasını sağlayan muhabbettir. Her şahıs ailesinin menfaatini arar iken diğerlerinin de faydasını tedarik eylemeğe sebep olur. Bir çiftçi toprağı sürerken kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra artan ürünü araçlar ile değiştirerek başkalarının da ihtiyaçlarını karşılamış olur. Onlarda kendi çalışmalarıyla çiftçinin diğer ihtiyaçlarını karşırlar. İnsanoğlu, ihtiyaçlarını karşılamak için bir ahenkle birbirine bağlı olup birbirine muhtaçtır.(Reşad, 1288-a: 1). Reşad, fenni servetin insanoğlunun çalışmalarını üç kısma ayırdığını söyler. Bunlar; ziraat, ticaret ve sanayidir. İnsanoğlunun çalışma gayreti ve meşguliyetlerinin tabiatta tesadüfle değil insanoğlunun kudret ve seğimi ile kanun ve nizam altında elde edildiğini söyler. Bu kanun ve nizami keşfedebilmek ve bunların sonuçlarının iyiliğini ya da kötülüğünü ispat etmek fenni servet'in öncelikle araştırıp geliştirilmesi gereken özelliği olduğunu söyler. Fenni servet'in ilgilendiği meselelerin ehemmiyeti ve önemi düşünülünce bu mesleğin her yerde bilinmesi ve öğretilmesi gerektiğini belirtir. Bu ilmin çok geğ bir tarihte, ilk olarak da Paris Hukuk Mekteb'inde 1765 senesinde okutulduğunu bildirir. (Reşad, 1288-a: 1). Reşad, bu ilmin, fenni servet ismi ile isimlendirilmesinin anlam karşıklılığına sebep verdiğini belirtir. Reşad'a göre, insan bu fenle ilk defa karşılaştığı zaman hazine buldum edasına kapılmaktadır. Ama defineye ulaşmak için çalışmak gerekir. Bir de halk tarafından fenni servet kelimesi yalnız para olarak düşünölmekte ise de fenni servet, buğday vs. gibi eşyaları da servet saydığından asıl maksat altın ve gümüş olmayıp ahalinin ihtiyaçlarını sağlamak için çalışıp saadet haline ulaşmaktır. İnsanoğlunun, vapur ve elektrik gibi teknolojiyi keşfinden başka insanın emeğiyle vücut bulan mahsulün de insanoğluna fayda vermektedir. Herkesin gayreti ve çalışması başkalarına yaramaktadır. Elde edilecek mahsul ihtiyaca göre dağıtılmalıdır. Bu dağıtım fenni servete dayanıp ahlak kaidelerine göre yapılırsa ele geğirilen ürün çoğalır ve artar.(Reşad, 1288-a: 1). Reşad, sonra mübadele konusuna değinir. Reşad'e göre, eşyanın iki hissiyatı vardır ki biri menfaat ve diğeri kıymettir. Eşya, menfaat hissiyle ihtiyacı doğrudan karşılar. Kıymet özelliği ise değişime gerek duyduğundan akçeye gereklilik hisseder. İnsanoğlunun bir arada yaşamasıyla mübadeleye gereksinim duyduğunu belirten Reşad, ilk mübadelelerde zorlukların yaşandığini söyler. Bir örnek vererek mübadelenin gerekliliğini şöyle anlatır. Örneğin; bir atı olan adam bir çizme alsa kunduracıya atı verecek olsa ilk önce kunduracı ata ihtiyaç duymaz. Kunduracı ata ihtiyaç duysa bile karşılığında vereceği yüz ya da iki yüz çizmedir. Bir çizmeye ihtiyaç olan adam bu kadar fazla çizmeye ihtiyaç hissetmeyeceğinden paranın gerekliliğine sebebiyet veren güç bir durumdur. Altın ve gümüş olan iki kıymetli maden insanoğlunu bu güç durumdan kurtarıp insanoğlunun ihtiyaçlarını menfaat ve değere göre taksim eder.(Reşad, 1288-a: 1)

3.2. Ziraat Politikaları

Ziraat Osmanlı ekonomisinin en önemli iktisadi sektörüdür. 19 yüzyıl başlarında Osmanlı devletine Avrupa'dan ucuz sanayi ürünleri gelmesiyle yerli sanayinin çökmesi sonucu devletin önemli gelir kaynağı ve devlet ekonomisinin temel dayanağı ziraat sektörü olmaya başlamıştır. Osmanlı'nın bir ziraat memleketi olmasına karşın ziraat modern anlamda gelişmemiş, Osmanlı ancak kendi kendine yeten bir öлке konumunda olmuştur. Hükümet, ziraatı geliştirmek amacıyla birçok girişimde bulunmasına karşın ziraattaki gelir bir türlü artıramamıştır. Kemal, gazetenin 61. sayısında "*Ziraatımız*" adlı makalede ziraatın önemine değinmiştir. Kemal'e göre, ziraat iktisadi zenginliğinin oluşturulmasında ticaret ve sanayiden daha fazla katkı sağlar. Tüccarın onda bir kazandığini, zanaatçının bir gün çalışıp karşılığını aldığini söyleyen Kemal, ama ziraatçının birkaç misli kazandığini ifade eder. Ziraatçının bir afete uğramadığı sürece kazancından mahrum olamayacağını belirten Kemal, ziraatın sermayenin artırılmasında sanat ve ticarete nispetle daha

kazançlı olduğunu söyler.(Kemal, 1288-m: 1) Servetin artırılması ve iktisadi kalkınma için öncelikle ülkede ziraatın ıslah edilmesi gerektiğini vurgular. Ülkede ziraatın halen eski usul ve yöntemlere göre yapıldığından hiçbir ilerlemenin sağlanmadığını söyler. Ziraatın modern fenni ziraat yöntemleriyle icra edilmesi için gayretli bir çalışma yapılması gerektiğini söyler ve Avrupa'daki fenni çiftçilik usulünün benimsenmesini ister. Bu ilerlemeyi geliştirmek için her vilayet dâhilinde ziraat komisyonu ve numune çiftliklerin oluşturulmasını da ister. İstenilen verimin sağlanması için fenni ziraatın uygulanmasını ve kullanılacak makinelerden anlayan çiftçilerin bulunması gerektiğini de dile getirir. Fenni servet usulünü anlayacak kişilerin ancak mektepler tesis edilerek elde edileceğini ve bu nedenle ülkede ziraat mekteplerinin açılması gerektiğini vurgular. (Kemal, 1288-m: 1). Ziraatın geliştirilmesi için çiftçiyi engelleyen sebeplerin iyileştirilmesinin bir zorunluluk olduğunu dile getirdikten sonra çiftçinin başına bela olan selem ve murabahadan kurtarılması gerektiğini ifade eder. Çiftçilerin her türlü sermaye ihtiyacını karşılayabilecek bir desteğin oluşturulması gerekliliğini vurgular. Osmanlı çiftçisinin sermaye sıkıntısından dolayı tefeciden yüksek faizlerle borç aldığını ama çiftçinin bu yüksek faizleri ödeyemediğinden tefecilerin, çiftçilerin arazi, ev ve mülklerine el koyduklarını, bu gibi durumların Anadolu'nun her bölgesinde sıklıkla yaşandığını anlatır.(Kemal, 1288-m: 1). Hükümetin bu sorunu çözmek için her vilayette bir menafi-i umumiye sandıkları açtığını belirtir. Bu sandıklarının layıkıyla uygulandığı, sermayesi yeterli olan ve yapılan borçlarda bir suüstimalin görülmediği yerlerde faydasının görüldüğünü dile getirdikten sonra bu girişimle Anadolu'da tefecileri tamamen ortadan kaldıramadığını belirtir. Bunun nedenini ise menafi sandıklarının sermayesinin az olmasına karşın tefecilerin sermayenin ise fazla olması olarak açıklar. Menafi sandıklarının çiftçilere sadece çift ve tarla almak için para vermesine karşın çiftçinin ise vergisini ödemek veya kış mevsimi ihtiyaçlarını karşılamak için borca sürekli gereksinim duyması nedeniyle çiftçilerin tefecilere muhtaç olduğunu tekrarlar (Kemal 1288-m: 1). Menafi sandıklarının kalıcı bir şekilde çözüm bulmaları ve faaliyetlerini sürdürülebilmeleri için şu öneriyi getirir. Avrupa'nın ziraat bankalarından bir borçlanmanın kolaylıkla yapılabileceğini ve alınan sermayeyi uygun bir şekilde çiftçilere dağıtılmasıyla hem çiftçilerin borç belasından kurtulacağını hem de ziraatın kalkınacağını vurgular. (Kemal, 1288-m: 2) Ziraat konusunda en diğer bir sorunun çiftçilerden alınan verginin alım sürecinden kaynaklandığını belirtir. Çiftçilerde vergi alırken çiftçiyi zor durumda bırakmayacak bir yöntemin oluşturulmasını ister. Kemal'e göre, çiftçiden alınan vergiler bölgelerin özelliğine göre alınmalıdır. Her bölgenin üretim zamanı farklıdır. Buna dikkat edilmelidir. Kemal, çiftçinin daha ürününü elde edememesine karşın tahsilât için memurların çiftçinin başına üşüşüklerini, zaten verimli olmayan gelirin de heba olduğunu söyler. Bunun için her bölgede, halkın istifadesine mani olmamak için, tahsilâtın ne suretle ve ne zamanlarda tahsil olunabileceğinin önceden duyurulmasının ve çiftçilerin de bundan haberdar olmasının gerekliliğini vurgular.(Kemal, 1288-m: 2)

3.3. Sanayi ve Ticaret Politikaları

1838 Ticaret Anlaşması sonucu Osmanlı'da gümrük oranları düşürerek Avrupa'daki ürünlerin Osmanlı'ya girişi hızlanmış ve zamanla Osmanlı devletinde sanayi gerilemeye başlamıştır. Osmanlı sanayisinin gerilemesi sonucu ülkede sermaye birikimi azalmış ve ticaretle uğraşan yerli tüccarların sayısı da azalmıştır. Batı'dan yapılan ticaretin artmasıyla ülkede gayrimüslim tüccarlar önem kazanmaya başlamış, bunlarda devletin çıkarlarını gözetmekten ziyade Batı sermayedar sınıfının acenteliğini yürütmüşlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ülkede yerli sanayi ve tüccar sınıfı az miktarda olup bunlarda git gide ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu nedenle dönemin gazeteleri ülkenin kalkınması için sanayi ve ticaretle ne gibi girişimlerde bulunacağını tartışmışlardır. İbret'te "Sanayi ve Ticaretimiz" adlı makalede ülkenin sanayi ve ticareti için ne gibi

adımların atılması gerektiği ifade edilmiştir. Kemal, Osmanlı'nın üç kıta ve dört denizin merkezinde yer almasına karşılık Osmanlı halkında ikişer bin sermayeye sahip 300 tüccarın bulunmadığını dile getirir. 300 sene evvel Avrupa'nın Osmanlı kumaşlarını giydiğini, Osmanlı silahlarını kullandığını ve Osmanlı tüccarının Buhara, Kaşgar, Cezayir, Fas ve Hint sahillerinde ticaret yaptığını da dile getirir. Avrupa'nın pusulayı icat ettikten sonra denizlerde üstünlüğü sağlayarak Hint'te el attığını, Amerika'yı bulduğunu ve ticaret yollarının değiştirdiğini, büyük bir sıçrama ile ticarete ilerlediğini; Osmanlı'nın ise gündün güne gerilediğini anlatır. Reşit Paşa'nın Avrupalılara ticarete serbestlik iznini verdiğini ve Avrupa'nın bundan karlı çıktığını söyler. Serbestliğin kötü durumda olan yerli Osmanlı ticaretini ve sanayisini tamamen harap ettiğini, Osmanlı esnafı ve tüccarını uşaklığa, kolculuğa düşürdüğünü belirtir. (Kemal 1288-i: 1). Bu durumdan kurtulmak için Osmanlı'nın korumacılık sistemini uygulayarak bir netice alamayacağını söyler. Bunun sebebini ise Osmanlı'nın iç tüketimi sağlayacak üretimi gerçekleştirmemesinde görür. İçe kapanmanın mümkün olmadığını, Avrupalıların dünyanın diğer ucu olan Çin'de bile serbest ticareti uygularken Osmanlı'yı yalnız bırakmayacaklarını söyler. Yaşanan bu durumun düzeltilmesi için mazideki yanlışlıkların ve miskinliğin bir tarafa bırakılması gerektiğini, Osmanlı'nın bundan sonra ilerlemesini sağlayacak tedbirlerin düşünülmesi gerektiğini vurgular. Bunun tek çözümlünün gerek ticarete gerekse sanayide mekteple olacağını yani eğitim ile bu için çözüleceğini söyler. (Kemal, 1288-i: 1). Ticaretin geri kalmasının en büyük nedeni olarak Osmanlı'nın uyguladığı iç gümrükleri görür. Osmanlı'da bir ürünün farklı noktalarda birkaç defa iç gümrük ödenerek İstanbul'a geldiğini oysa Avrupa'dan gelen ürünlerin bir gümrük vergisi ile Osmanlı'ya girdiğini belirtir. Bunun sonucu olarak ülkede sanatın ayakta kalamadığını dile getiren Kemal, iç gümrüklerin uygulanmasını eleştirir. Hangi ülkede görölmektedir ki ülkenin bir beldesinden diğer beldesine ticaret kara yolu ile serbest bırakılırken deniz yolu ile yasak edilsin. Hangi memlekette görülür ki kendi tezgâhlarından üreten bir ürüne birkaç defa resim alınsın diyerek eleştirisine devam eder. Bunu uygulayan bürokratlara seslenen Kemal, eğer iç gümrükler kaldırılır ise hem sanat ve ticaretin gelişeceğini hem de hazine gelirlerinin artacağını ifade eder. Önceleri ihracattan %12 resim alınırken %8'e sonra %1'e indirilmesine rağmen gelirlerin fazla verdiğini söyler. Fenni servet ilminden delil getirerek de görüşlerini destekler. Fenni servete göre ülkede bir resmin miktarı ne kadar azalır ise o eşyaya olan talebin arttığını vurgular. (Kemal, 1288-i: 2) Sanayi ve ticarete yardım edecek bir iki bankanın vücuda getirilmesiyle Osmanlı'da sanayinin görölmedik bir şekilde ticaretle beraber artacağını söyler. Sanayi ve ticaretin en büyük ihtiyaçlarında birinin de yollar olduğunun altını çizer. (Kemal, 1288-i: 2) İstanbul'un demirci dükkânında işe yarar bir keser yapılamadığını hâlbuki tersanede, tophanede çelik, havanlı ve zırlı gemilerin üretebilecek durumda olduğunu söyler. Bu durumu eğitim eksikliğine bağlayan Kemal, İstanbul'da bir sanayi mektebinin bulunduğunu ve birkaç tane ıslahhanenin olduğunu ama bunların memleketin ihtiyaçını karşılayamadığını ifade eder. Kemal'e göre, millet çocuklarını memur olması için divan kalemine vermekten ziyade sanat ve ticaret okullarına gönderseydi sanayi ve ticaret mektepleri kendiliğinden zuhur eder ve bu doğrultuda Londra ve Paris çarşılarında bir hayli Türk malları bulunurdu. Hint ve Amerika sahillerinde Osmanlı şirketlerinin ticari faaliyetlerde bulunma imkânı doğardı. (Kemal, 1288-i: 1)

Gazetede görölen diğer bir yazı da "Ticaret" başlıklı makaledir. Makalede, Osmanlı'nın ticarete pek fazla rağbet etmediği anlatılmış, sonra ecnebilerin bu içi yürütmesi eleştirilmiştir. Yazar, ticaret sayesinde kişilerin zenginleştiğini, ticaret sayesinde devletlerin zenginleştiğini ve kalkındığını söyler. Osmanlı'da halkın ticarete olan ilgisizliğini eleştirir. Halkın ticari teşebbüslere ilgisiz olduğunu ticaretle uğraşan yerli tüccarların ise uluslararası ticaretten ziyade iç ticaretle ilgilendiklerini ifade eder. Tüccarların diş ticaretle ilgilenmemesi nedeniyle ticaretten elde

edilecek kazancın yetersiz olduğunu ve devletin bundan istifade edemediğini belirtir. Yabancı tüccarların dış ticaret sayesinde büyük kazançlar elde ettiğini ve bu nedenle milli servetin dışarıya aktığını bildirir. Yabancı tüccarların Osmanlı'dan ithal ettikleri malları tekrar Osmanlı'ya birkaç misli fiyatla sattıklarını ve halkın bu mallara pek fazla rağbet ettiğini ve ülkede yabancı malların tüketildiğini belirtir.(İmzasız, 1288:1). Ülkede yağ kapanı, mısır çarşısı gibi ticari yerlerde ticaretle uğraşan birçok yerli tüccarın bulunduğunu ama bu tüccarların dış ticarete karşı ilgisiz olduklarını belirtir. Tüccarların neden ithalat ve ihracat dengesini değiştirecek boyutta ecnebilerle ticaret yapmadıklarını sorgulamakta dış ticaretle uğraşacak sermayesi yeterli birçok tüccarın bulunduğunu bildirmektedir. Bu tüccarların bir araya gelerek şirketler teşkil ederek güçlü bir şekilde piyasada rol oynayabileceklerini belirtir ve tüccarlara bu gibi girişimlerde bulunması tavsiyesinde bulunur. Yabancı tüccarların ülke ürünlerini dış pazarlara ihraç ettiğini sonra ihraç edilen ham ürünleri üreterek elde edilen ürünleri ülkeye ithal ettiklerini ve yabancı devletlerin bu ticari alışveriş sonucu hem ülkede yabancı mal bolluğu yarattıklarını hem de bundan büyük kazançlar elde ettiklerini dile getirir. Devletin üzerine düşen görevi yerine getirdiğini, gerekli destekleri sağladığını dış ülkelerde birçok noktaya konsolosların tayin edildiğini ifade eder. Yabancı limanlarda bulunan konsolosların ticareti geliştirmek ve ticari işleri kolaylaştırmak için çalışmalarına karşın yerli tüccarların dış ticarete olan ilgisinin bir türlü artmadığını belirtir. Eğer yerli tüccar dış ticarete girişimlerde bulursa bundan hem kendilerinin hem ülke ekonomisinin kazanacağını vurgular. (İmzasız, 1288: 1)

Kemal, "İbret" başlıklı makalede bu sırada ticaretin çok itibar bulduğunu ve ticarete şirketlerin teşkil edilmesiyle büyük servetlerin biriktiğini ve bundan istifade edildiğini belirtir. Ülkede bir fabrikanın bile olmadığını, sanayi ilerlemediğini, şirketlerin teşkil edilmediğini, ticaretin terakki edemediğini, Müslüman bankanın olmadığını ve bu nedenle servetin meydana gelemediğini belirtir. Fabrika, banka ve şirketlerin teşkil edilememesini sermaye eksikliğine bağlayanları eleştirir. Sermayenin bu gibi kurumların oluşmasıyla elde edileceğini, ülkede servetin olmadığı için şirketlerin, sanayinin, ticaretin geri kaldığını belirtir. Ticaretin, sanayinin ve şirketin olmaması nedeniyle de servetsiz mi kalalım diye mevcut durumu eleştirir.(Kemal, 1288-b: 1) Ülkede bir fabrika olmazsa bile ufak bir tezgâhın kurulabileceğini bundan sağlanan gelir ile bir şirketin ve onun karı ile de ufak bir bankanın kurulabileceğini ve sonra ülkenin zenginleşeceğini belirtir. (Kemal, 1288b: 1-2). "Ayette, hikmetle icma' ile rivayetle tecrübe ile ibretle müsbettir ki insan için her ne nasıl olursa sa'y ile olur. İnsan her neye vasil olursa sa'y ile olur" der ve zenginleşmenin tek şartının çalışmak olduğunu vurgular. (Kemal 1288-b: 2)

Kemal, "Terakki" adlı makalede okurlarına ülkenin sanayi ve ticaretle kalkınması sonucu ülkede ne gibi değişikliklerin olacağını göstermek için Avrupa'nın en gelişmiş ülkesi İngiltere'nin sosyo-ekonomik gelişmesini anlatır. Ülkede tüm binaların ve yapıların düzenli ve görkemli olduğunu ve pazarlarda her türlü malın bulunduğunu, bankalardaki sermayenin çok olduğunu ifade eder. Ülkede şirketlerin ve ticaret evlerin milyonlarca sermayesi olduğunu ve ticaret sayesinde paranın dolaşım hızının fazla olduğunu söyler. Şehir içi ulaşımın gelişmiş olduğunu, birçok farklı aracın bulunduğunu, tramvay sisteminin gelişmiş bir ağı olduğunu ve birçok köprü'nün teşkil edildiğini belirtir. Şehirdeki Times nehrinin dünyanın ticaret merkezi durumunda olduğunu ve dünyanın tüm ihracat ve ithalat gemilerin vızır vızır geçtiğini dile getirir.(Kemal 1288-f: 1-2) Şehirdeki fabrikalardaki makinelerin fazla ve büyük olduklarını ve bir fabrikada elli bin işçinin bir arada çalıştığını ve ağır sanayinin gelişmiş olduğunu belirtir. Ülkede birçok madenin üretildiğini zengin kömür ve demir yataklarının ülkenin gelişmişliğinde büyük rol sahibi olduğunu modern bilim teknikleri kullanarak her ürünün en kalitesini ve büyüğünü yapmakta olduklarını, bilim

ve tekniği çok işlevli kullandıklarını söyler.(Kemal 1288-f: 2). Halkın çalışkan olduğunu seksen yaşında birinin bile her gün mağazasına giderek akşama kadar çalıştığını ve tüm halkın say ile iştighal olduklarını belirtir. Osmanlı'nın da İngiltere ve Fransa gibi kalkınmış bir memleket haline getirmenin zor olduğunu ama onların iki asırda ulaştığı terakki yollarını takip ederek onlar gibi kalkınmış memleket haline gelebileceğini söyler. İngiltere'nin bu terakki seviyesine gelmesinin çalışmanın sonucu olduğunu vurgular. (Kemal 1288-f: 3).

Kemal, "*Dostane Bir Vesat*" başlıklı makalede ise ÷lkede her şahsın en önemli hevesinin devlette memur olmak arzusunda olduğunu, bu heves sonucu ÷lkede elbetteki devletin iaşe sorununu yaşayacağını ve ticaret ve sanayinin azalacağını belirtir (Kemal 1288-ç: 1). "*Mekteb-i Sanayi*" başlıklı makalede ÷lkede sanayi mektebinin açılmasının memlekete yarar getireceği belirtilmiştir. Mektebin açılmasıyla çocukların göstereceği gayret sonucu ÷lke gelecekte büyük faydalar elde edecektir (İbret 1289: 1). Kemal, "*İstikbal*" başlıklı makalede ise ÷lkenin geleceğinden ümitli olduğunu, Osmanlı toprağın verimli olduğunu, coğrafi olarak üç büyük denizin merkezinde yer aldığından deniz ticareti için ÷lkenin elverişli olduğunu, Osmanlı ziraatının Avrupa devletlerini besleyecek potansiyelde olduğunu dile getirir (Kemal 1288-a: 1)

3.4. Mali Politikalar

Osmanlı maliyesi 19. yüzyıldan itibaren ÷lke kaynaklarının verimin arttırılmaması sonucu büyük açıklar vermiş, yerli kaynaklarla devletin giderleri karşılanamamaya başlamıştır. Bürokratlar, bu durumdan kurtulmak ve mali dengeyi sağlamak için Osmanlı halkına yeni vergiler ihdas etmiş, bundan da gerekli faydanın sağlanamaması sonucu dış borçlanma girişimlerinde bulunulmuştur. İlk borç anlaşması Kırım harbi esnasında yapılmış, anlaşmalar devletin acil paraya ihtiyacından dolayı yüksek faizlerle yapılmış, devletin önemli kaynakları ipotek altına alınmıştır. Borçlanmalardan elde edilen para ÷lke yatırımı için kullanılmadığından borç anlaşmalarından ÷lke ekonomisi istifade edememesiyle birlikte borçlanmalar sonucu önemli gelir kaynaklarından devlet istifade edememeye başlamıştır. İşte bundan dolayı dönemin basını ve çalışmanın konusu olan İbret gazetesinde borçlanma ve devletin mali durumu hakkında birçok yazı gör÷lmüştür. 19. sayıda yayımlanan "*İstikraz*" başlıklı yazıda devletin borç politikasına ilişkin şu değerlendirmeler yapılmıştır. Reşad, bir ÷lkenin borçlanmayı ancak zor şartlar altında iken yapabileceğini, lüzumsuz ve sık sık yapılan borçlanmalardan ÷lkenin zarar göreceğini yazar. Bir devletin maliyesi bütçe açığı veriyorsa veya maliyenin intizamı bozulmuşsa devletin öncelikle maliyesini islah etmesi ve giderlerini azaltması gerektiğini belirtir. Bu şartları yerine getirilmediği sürece devletin borçlanma politikasına gitmesinin devletin kurtarılmasından çok zarar görmesini sağlar. (Reşad 1288-b: 1) Devletin borçları çoğaldıkça verginin miktarı da artacağından toplumda hukuksuzluğun doğacağını belirtir. Nesilden nesle aktarılan borca karşı çıkar, bunun Kur'an'da yeri olmadığını söyler. Borcun babadan oğula kalan mirasa benzetilemeyeceğini burada hem borca hem de alacağa miras olduğunu belirtir, burada ise sadece sonraki nesle keyfi bir borç bırakıldığını söyler. (Reşad 1288-b: 1). Bürokratları eleştirerek makalesine devam eder. Fuat Paşa'nın "*Bu devlet istikrarsız yaşayamaz.*" sözüne karşı çıkar. Devletin kurulduğundan bu yana hiçbir borçlanma içerisinde olmadan beş asırdan beri yaşadığını belirtir. Devletin bu hale gelişini son yirmi-otuz yıldır yapılan mali politikalara bağlar. Osmanlı bürokratlarının borçlanmalardan istifade ettiğini bundan dolayı borçlanmayı savunduklarını belirtir. Devlet maliyesinin düzgün halde olmasına karşı bir çeyrek asırda bu hale getirenlerin devlet bürokratları olduğunu dile getirir. Bugün devletin borçlanmaya ihtiyacı olduğunu, çünkü devleti istikrarsız yaşayamaz durumuna getirdiklerini belirtir. Devlet bu kötü durumdan bir kaç ay içinde kurtulamayacağından

devlete istikraz almasından başka çare bırakılmamıştır. (Reşad 1288-b: 1) Reşad'e göre, Osmanlı'da büyük bir servet kaynağı bulunmaktadır. Devletin borçlarını ödemek için bulunmaz bir hazine değerinde olan bu kaynakları işletip değerlendirmek için devlet ve halkın çalışması gerekir. Bu hazine işlendikçe istikrazsız yaşayamaz denilen devlet hem istikrazsız yaşayacak hem de aldığı istikrazları ödedikten sonra başka ülkelere borç verecek derecesine gelecektir. (Reşad 1288-b: 1) Kemal, İbret'in devletin istikraz yaşayamaz kaidesinin temelsiz olduğunu belirttiğini, devletin borçlanma politikasının yanlış olduğunu, bu politikalar sonucu devletin aldığı borçların gereksiz ve aşırı olduğunu, borçların faizinin çok yüksek olduğunu ve yapılan borçlanmaların heba edildiğini söyler. (Kemal 1288-d: 1)

"*Tekâlif*" adlı makalede Osmanlı'nın gelir ve gider kalemlerine değinilmiştir. Kemal, medeni milletlerde hükümetlerin gelir kaynakların beş kısımdan oluştuğunu söyler. Bunun birincisi; vergi ve rüsumat, ikincisi; bakanlıklar tarafından alınan harçlar, üçüncüsü; devlet arazileri, orman ve madenlerden gelen kazanç, dördüncüsü; yapılan borçlanmalar ve beşincisi ise; ganimettir. Her devletin genel ihtiyaçlarının vergilerle karşılandığını belirtir. (Kemal 1288-n: 1) Fenni servette vergilerin dağıtımı, bölüşümü ve tahsilinde bir takım kurallara uyulmasının gerektiğini, onlara mümkün mertebe riayet olunmadıkça hükümetin küçük faydaları için halkın büyük zararlara uğrayacağını tecrübe ile sabit olduğunu söyler. Bir devletin vergi alırken uyması gereken kuralların sıra ile şunlar olması gerektiğini belirtir. 1. Vergiler ihtiyaç hissedildiği zaman toplanmalıdır. 2. Halk, vergisini düzenli bir şekilde vermelidir. 3. Verginin mutedil olması lazım gelir. 4. Vergi herkesten alınmalı ve kimse bundan istisna edilmemelidir. 5. Verginin esas meşruyetinin olabilmesi için, herkes hükümetten aldığı hizmete göre vergisini vermelidir. 6. Herkes kazancına göre vergisini vermelidir. 7. Vergi bir sebebe dayandırılmalıdır. 8. Doğrudan doğruya istenilen vergi talep olunan rüsumat tercih edilmelidir. 9. Verginin tahsilinde halka yük olunmamalı ve vergiler toplanırken hazineye fazla yük getirmemelidir. 10. Toplanan vergiler memurların elinde fazla tutulmamalı ve kaçırma olaylarına meydan verilmemelidir. (Kemal 1288-n: 1-2; 1288-p: 1-2).

Vergi alırken devletin adaletsiz bir şekilde davrandığını söyleyen Kemal, İstanbul halkının vergiden muaf olmasını eleştirir ve devletin önemli bir gelir deposu olan İstanbul'dan vergi alınmasını ister. "*Acaba İstanbul'dan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz*" adlı makalede İstanbul'un vergiden muaf tutulmasına değinilmiş ve bu durumun yanlışlığı dile getirilmiştir. Kemal, İstanbul'un başkent olmakla vatandaşlık vazifesinden mahrum olamayacağını ve taşrada güç şartlarla buğday üreten çiftçinin devlete vergi verdiğini belirttikten sonra İstanbul'da büyük paralar kazanan bankerlerin de hazineye vergi vermesi gerektiğini ifade eder. İstanbul'dan vergi alınsa yalnız temettüden 80-100 bin kese toplanacağını ve bunun ise hazineye büyük katkı sağlayacağını söyler. (Kemal 1288-l: 1). İstanbul'da vergi alınmasının nedeni olarak şehirde fazla yangının görülmesi, binaların ve arazilerin çoğunun vakıf olması ve şehirde ecnebilerin fazla miktarda yaşaması gibi gösterilen nedenlerin gereksiz olduğunu; diğer şehirlerde de birçok vakıf malların olduğunu, yangınların görüldüğünü ve ecnebilerin yaşadığını belirtir. Ecnebilerin de yerliler gibi vergiye tabi tutulmaları gerektiğini söyler. İstanbul'un vergiye tabi tutulursa 150 bin kese vergiyi rahatlıkla verecek durumda olduğunu ve 150 bin keselik gelirin hazineye çok büyük fayda sağlayacağını dile getirir. (Kemal 1288-l: 2)

'*Reji*' başlıklı makalede tütün vergilerinin Reji Şirketi tarafından tekel olarak alınması eleştirilmiştir. Kemal, Reji'nin ülkede tütün ekme ve üretme hakkını elde etmesine karşın ürünün kalitesinin düşük olduğunu belirtir. Reji'nin tütün alış-verişine müdahil olduğu ve kendisinin üretmediği kaliteli tütünlerin alım-satımını engellediğini bildirir. Reji'nin icra ettiği politikadan

amacının kar elde etmek ise bunun yanlış bir girişim olduğunu söyler. Reji'nin ürettiği tütünlerin Türklerin tütün zevkine uygun olmadığını ifade eder. (Kemal, 1288-e: 1) İstanbul'daki Reji memurların tütün içenlerin kontrol etmesine karşı çıkmakta bu kontrol durumunu alaycı ifadelerle eleştirmektedir. Halkın Reji'nin ucuz ve adi tütünlerini içmekten ziyade tüccarların sattığı tütünlere rağbet ettiğini anlatır. (Kemal 1288-e: 2) Tütün ekim ve satımını tekele verilmesini de eleştirir. Tütün ekimi ile uğraşan çiftçilerin ve İstanbul'da tütün ticareti ile uğraşan tüccarların Reji'ye bağımlı kılınmasını eleştirir, bunun iktisat ilmine aykırı olduğunu belirtir. Osmanlı çiftçisinin tütün üretimiyle ilgili aşamaların zorluklarını emekleriyle görmelerine karşın bunun mükâfatını alamadığını ifade eder. Zarifi ve Hıristaki gibi kişilerin hiçbir emek harcamadan birçok kazanç elde ettiklerini, buna neden olan sebebin ise Reji'ye verilen tekellerin olduğunu belirtir. (Kemal 1288-e: 2). Bir memleketin kalkınmasının tekellerin ihdas edilmesiyle olacağını savunanları eleştirir. Yüzbinlerce kişi say ve gayret çalışıp karın tokluğuyla yaşayıp, tüm kazancı birkaç zengin sermayedarın elinde birikmesini savunduklarını ve ülkede bu vaziyetin sürmesi halinde her sene yirmi bin kişinin açlıktan öleceğini ifade eder. (Kemal 1288-e: 2). 36. sayıdaki "Reji Hakkında Bazı Mütalaat" başlıklı yazıda tütün tekeli alan Reji şirketinin lağvedildiği haberlerinin alındığını bunun sevindirici bir haber olduğunu belirtir. Reji yöneticilerin devlete verdikleri paranın kendilerine iade edilmesine karşın gerekli zararların devletçe karşılanmasını eleştirir. (İmzasız 1288-b: 1)

"Masraf ve İradımız" başlıklı makalede Kemal, devletin gelir ve giderlerini incelemiştir. Öncelikle devletin masraflarına değinir. 1872 senesi mali müvazene defterine göre devletin 4.280.000 kese giderleri olduğunu bunun 3.794.000 kesenin devletin zorunlu masrafları olduğunu belirtir. Devletin masraflarının %90'nın zorunlu harcamalardan oluştuğunu ve devletin ancak 500 bin kese miktarda tasarruf yapabileceğini bunun ise devlet aygıtının işlemesi için gerekli olan para olduğundan masrafların azaltılmasının mümkün olmadığını vurgular. Devletin yaptığı harcamalardan herhangi bir kesintide bulunmasının imkânsız olduğunu belirtir. Harcamalar tablosunun inceledikten sonra harcamaların en önemli kalemin önceki dönemlerde yapılan borçların faizlerin ödenmesi olduğunu vurgular, devletin borçlanması sorgular, mali çöküşün en önemli nedenin borçlanma olduğunu belirtir. Borçlanmalar yapılmıyaydı devletin mali kaynakların elverişli yollarda kullanılmasının mümkün olacağını belirtir. (Kemal 1288-r: 1). Sonraki sayıda devlet gelirleri hakkında görüşlerini dile getirir. Devlet gelirlerini artırmanın üç yolu olduğunu söyler. Bir servet kaynaklarını terakki ettirmek, iki yeni vergiler çıkarmak ve üç mevcut vergi kaynaklarını daha da verimli hale getirmek. Servet kaynaklarının artırılmasının kısa sürede hal olunamayacağını belirttikten sonra diğer gelir artırma yollarına değinir. Devletin gelir kaynaklarını sırasıyla anlatmaya başlar. Tuz inhisarı devletin aldığı ve halka en çok zarar veren vergilerden olduğunu, tuz vergisinin adaletsiz bir şekilde alındığını, fakir bir çiftçinin zengin bir tacirden daha çok tuz vergisi ödediğini, ödenen miktarının çiftçileri etkilediğini bazı bölgelerde bu vergiden dolayı çiftçilerin mağdur olduğunu söyler. (Kemal 1288-t: 1). Adi vergilerin milli serveti artırmak için tekrardan düzeltilmesi gerektiğini adi vergilerin hem emlak hem de temettü üzerinde alındığını, emlak vergisinin gereksiz olduğunu teyit ederek durumu açıklar. Devletin emlak vergisini kaldırıp temettü vergisini etkin bir şekilde toplarsa bunun hazineye daha büyük gelir kazandıracığını söyler. Tapu harçlarının alınmasının da hazineye önemli gelir getirmediği ve halkta memnuniyetsizlik yarattığı için kaldırılması gerektiğini belirtir. Bu vergiden alınan oranın emlak ve akar vergisinden onda bir oranında artış yapılsa daha verimli olacağını ifade eder. (Kemal 1288-t: 1) Ülkede yeni vergi tesis etmenin mümkün olmadığını halktan alınan vergilerin fazla olduğunu, halkın fazla yük altına alınmasının iktisadi anlamda verimsizlik yaratacağını söyler. (Kemal, 1288-t: 2).

Kemal, devlet gelirlerini artırmak için vergi miktarını artırmak yada azaltmak veya yönetimin iyi idare edilmesi ile sağlanacağını söyler. Vergi miktarını artırmanın sadece gümrük vergilere mahsus olduğunu diğer ürünlerden alınan verginin miktarı artıkça gelir miktarının azalacağını söyler. Vergi miktarını artırılmasına en iyi örneğin ihracat gümrüğü olduğunu, bu verginin %1-2 oranında artırılmasıyla ülkenin hazine gelirlerinin artacağını söyler. Tüketim maddelerinden alınan verginin %1-2 oranında azaltılmasının bundan gelen miktarının artacağını belirtir. Tüketim maddelerinde az vergi alınmasının çok gelir sağlayacağını söyler. Sadece tüketim maddelerinden alınan vergi miktarının düşürülmesiyle çok gelir elde edileceğini, temettü, emlak ve eşhas vergilerin artırılmasında ise gerekli faydanın görülemeyeceğini belirtir. İthalat vergilerin artırılmasından çok azaltılmasının hazineye daha büyük gelir gireceğini ifade eder. İthalat vergilerin %8'den %5'e indirilmesiyle hazinenin gelirleri artacaktır.(Kemal 1288-v: 1). Aşar vergisi alımında mali bürokratların iyi yönetemediğini aşar vergisinin kaldırıp ve başka bir yöntemle bu verginin toplanmasının bile düşünüldüğünü belirtir. Ülkede aşar vergisinin kaldırılmasının imkansız olduğunu ifade eder. Aşarın toplanmasında yaşanan aksaklıklardan dolayı aşar miktarının her bölgede eşit miktarda toplanmasına karşı çıkar. Aşar verginin nakit olarak değil ürün olarak alınmasının verimli olacağını belirtir. Aşar vergisinin toplanmasında en iyi yöntemin emanet usulü iltizam ile toplanmasına karşın devletin elde edilen gelirden tamamıyla istifade edemediğini ve iltizam sahiplerin gelirlerin önemli bir kısmına el koyduklarını belirtir. (Kemal 1288-y: 1). Tütün vergisinin tekel altına alınmasını yanlış olduğunu, tütün üretimin iç tüketimden daha çok dış dünyaya ihraç edildiğini, Türk tütünün fazla ihraç edilmesi için gerekli teşebbüslerin yapılmasıyla bundan hazinenin fazla gelir elde edeceğini vurgular. Ülkede maden ve ormanlardan gerekli katkıyı elde edemediğini, bunun nedenin ise ağır ürünleri taşıyacak nakliye vasıtalarının olmaması ve ulaşımın gelişmemiş olması olarak görür. İstanbul halkından gerekli vergilerin alınmasıyla hazinenin bundan büyük istifade edeceğini belirtir. Yönetimin tam olarak etkin olmadığı ve Tanzimat'ın hükümlerin icra edilmediği bölgelerde, örneğin Necid bölgesinde, Tanzimat politikaların uygulanmasıyla hazinenin büyük kazanç elde edeceğini söyler. (Kemal 1288-y: 1).

3.5. İmar ve Bayındırlık Politikaları

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte dünyada demiryolları yapımı hızlanmış, 19. yy'ın ikinci yarısından sonra Batı sermayesi demiryolu yapımı için Osmanlı devletine müracaat etmiş, ilk demiryolları ülkede görülmüştür. Ulaşımın gelişmiş olması her zaman ülkenin ekonomisini hızlandırıcı bir şekilde etkilediğinden devlet adamları da ülkede demiryollarının yapımı için teşvik edici politikalar yürütmüştür. Osmanlı'da yeterli sermaye olmadığından demiryolu yapımı için bürokratlar yabancı sermayeye ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle bürokratlar demiryollarının yapımında bağımsız politikalar yürütememiş, demiryolu güzergahlarını istediği gibi oluşturamamıştır. Bu dönemde Osmanlı'da görülen demiryolu yapımı nedeniyle dönemin gazeteleri ve özeldeki İbret gazetesinde de birçok yazı görülmüştür. "Rumeli Demiryolunun Akdeniz'le Olan Münasebatına Dair Bazı Mütalaat" başlıklı makalede Kemal, Rumeli demiryolunu Akdeniz'e bağlantısı olan geçiş güzergahların seçimini eleştirir. Demiryolu güzergahının Edirne-Dedeoğaç değil de, Edirne-Gelibolu olarak yapılmasının ekonomi açısından daha yararlı olacağını belirtir. Bölgede Avrupa'ya taşınacak herhangi bir tarımsal ürününü üretilmediğini, bölgenin tarımsal topraklarının verimsiz ve bataklıkların fazla olmasından dolayı bölgenin gelişme ihtimalinin de bulunmadığını ifade eder. Meriç nehrinin sık sık taşmasının da bölgenin ziraatını baltaladığını belirtir. (Kemal, 1288-g: 1-2). Kemal, bağlantı şubesinin Dedeoğaç seçiminin yanlış olmasına karşın Gelibolu'ya ikinci bir bağlantı yolunun yapılması gerektiğini ifade eder.

Eğer bağlantı yolu yapılırsa bölgenin zirai olarak zengin olduğundan kendi masraflarını kısa süre içerisinde karşılanabileceğini söyler. Gelibolu'nun önemli bir liman kenti olduğunu ve demiryolunun Gelibolu'ya nakli ile bölgeye hızlı bir şekilde askeri naklinin de gerçekleşeceğini belirtir. Bölgenin önemli bir tarımsal bölge olduğunu ayrıca Anadolu gibi geniş bir hinterlanda nüfus ettiğini ve Anadolu'nun ihraç ve ithalinin önemli bir kısmının Gelibolu'dan olduğunu belirtir. (Kemal, 1288-g: 2)

Kemal, "*Rumeli Demiryolları Hakkında Levant Times'ta Görülen Bir Makalenin Tercümesidir*" başlıklı makalede Fuat Paşa'nın Avrupa'dan sermaye celbinin Osmanlı imarına katkısının olacağına ve Osmanlı'nın tek çaresi olarak görülmesine karşın gelineen süreçte gelen sermayenin ülkenin faydasına olmadığını ifade eder. Rumeli demiryolunun hazine için ağır yük getirdiğini söyler. (Kemal, 1288-k: 1-2). Üretimin %99'unu ziraatın karşıladığı bir ülkede karayolu yapmak ve nehir ulaşımını geliştirmenin demiryolu yapımından daha fazla fayda getireceğine belirtir. Tuna-İstanbul ve Üsküdar-Bağdat demiryolu gzerghının ülkeye faydasının olmayacağını vurgular. Rusçuk'tan Varna'ya yapılan yolun Osmanlı ekonomisine katkı sağlamadığını eğer demiryoluna verilen paralarla Varna limanını temizlemesi yapılıyorsa, bu yatırımdan daha çok fayda elde edileceğini söyler. İzmir demiryolunun önemli bir yatırım olmasına karşın düşük maliyetli deve ulaşımını sekteye uğratmasıyla bölge halkının zarar göreceğini dile getirir. Avrupa sermayesinin ülkenin birçok teşebbüsünde destek olabileceğini ve demiryolu yapımında ülkenin fayda görüleceği şekilde hareket edilmesini ister. İstanbul-Bağdat veya Trabzon- Erzurum demiryollarının ülkenin çıkarları için uygun olmadığını ve birçok türedi sermayedarı zenginleştirmekten başka bir fayda sağlamayacağını ifade eder. (Kemal, 1288-k: 2)

"*İnşaat-ı Umumiye*" başlıklı makalede Kemal, şehirlerin ortaya çıkması ve modern toplumun oluşmasıyla devletin inşaat harcamalarının arttığını ve bu harcamaların önceki asırlara göre önemli bir yekn tuttuğunu söyler. İnşaat teşebbüslerin her ülkenin yapmak zorunda olduğunu ve bu harcamaların ülkenin gelişmesi için elzem olduğunu söyler. İnşaat teşebbüslerinin iki yolla gerçekleştiğini birincisinin, inşaat faaliyetlerinin devletin yardımıyla yapılması; ikincisinin özel teşebbüsle icra edilmesi olarak açıklar. nce bu tarz yatırımların özel teşebbüsle yapılmasını isteyenlerin görüşünü belirtir. Özel teşebbüsle yapılması savunanlara göre, demiryolu, cadde, liman gibi nafia inşaatları için devlet para harcamamalıdır. Bir bölgenin sanayi ve ticaretiyle uğraşanlar, ihtiyaçlarını kendilerinin halletmesi gerekir. Bu yolda gerekli sermayeyi bir araya getirmelidirler. İstifade edecek kişilerden vergiler alınarak bu gibi teşebbüslerin yapılması gerekir, istifade etmeyenlerden fedakarlık beklemek gereksizdir. İngiltere'de yol, liman ve demiryollarının çoğunlukla bu yöntemle inşa edildiğini söyler. (Kemal, 1289-a: 1). İkinci görüşü savunan kişilerin görüşlerini aktarır. Bunlara göre ise İngiltere gibi halkın sermaye sahibi olmadığı milletlerin bu gibi teşebbüsler icra etmesinin imkânsız olduğundan bu gibi teşebbüslerin devlet tarafından yapılması gerekmektedir. Devlet tarafından yapılan inşaat faaliyetlerin yine de herkes tarafından istifade edilmesi yada istifade eden kesimin çoğunluk olması gerektiğini belirtir. Belgrat-İstanbul ve Üsküdar-Bağdat demiryollarının buna örnek gösterilebileceğini ifade eder. (Kemal 1289-a: 1-2). Hükümetin desteğiyle yapılan inşaat faaliyetlerinin ondan istifade edecek neslin üzerine yüklenmesini ister. Sonraki neslin üzerine yüklenen inşa faaliyetlerinin yanlış olduğunu bildirir. Genel günlük belediye hizmetleri için de devletin gerekli desteği vermesini ve bu gibi nafia teşebbüslerine destek olması gerektiğini söyler. (Kemal 1289-a: 2)

"*Tanzifat ve Tezyinat*" başlıklı makalede Kemal, İstanbul'da yaşamın kolaylaşması ve sağlık açısında elverişsiz alanların temizliği konusunda birçok sorunun olduğunu belirtir. İnsanoğlunun

düzenli ve temiz bir toplumda yaşamasının elzem olduğu gibi caddelerin süslenmesinin de gerekli olduğunu belirtir. İstanbul'da gecelerin aydınlatılmadığını, sokakların karanlık olduğunu ve aydınlatılması gerektiğini belirtir. İstanbul'un bu vaziyette olmasını parasızlığa bağlayanları eleştirir. İstanbul'un aydınlatılması, belediye hizmetlerin yapılması, kaldırımın döşenmesi ve yolların geniş olarak yapılmasının ülkedeki yerli sermaye ile de yapılabileceğini belirtir. Eğer sermaye yoksa bile ecnebi sermayesiyle bu gibi teşebbüslerin görülmesi gerektiğini söyler. 9 ay önce Alman bir girişimcinin İstanbul'da Beyazıt meydanından Marmara sahiline kadar ana yol, tali yol, metro, bulvar ve caddelerin teşkil edilmesi için Babıalı nezdinde bir girişimde bulunduğunu bildirir. Devletin ülkede demiryolları için ecnebi sermayesine gösterdiği kolaylığı ülkenin belediye hizmetleri ve imarı için de göstermesi gerektiğini vurgular. (Kemal 1288-h: 1-2).

"*Demiryol Piyangosu*" başlıklı yazıda Kemal, halkın demiryolu piyangosunu alım satımıyla uğraştığını, bundan kazanç elde ettiklerini ve bunun ise demiryolu yapımında hiçbir faydasının olmadığını ifade eder. Piyango biletlerin bir kumar illeti gibi piyasada dolaştığını ve kısa yoldan zengin olma hayallerini beslediğini, bunun ise ahlaki zafiyetlerle yol açacağından piyango meselesini hükümete şikayet eder. (Kemal, 1289-b: 2). Kemal, 125. sayıda "*Yine Piyango Meselesi*" başlıklı makalede İbret'in ikazları sonucu hükümetin bunu men etmesinin birçok kişinin desteğine karşın yüzlerce kişinin itirazına sebep verdiğini belirtir. Halkın servetini piyango biletlerine yatırması yerine sermayelerini üretim artışında kullanmaları gerektiğini ifade eder. Rumeli demiryolu piyango biletlerin satışa çıkmasıyla birlikte İstanbul'da rağbet gördüğünü, halkın zahmetsiz olarak para kazanma arzusunda olduğunu söyler. Halkın sermayelerini piyango biletlerine yatırmaktan ziyade ticareti getirecek teşebbüslere yatırırsa bundan iki üç kat fazla gelir elde edeceğini dile getirir. Tuğlaların bile Marsilya'dan geldiğini, ithal edilen tuğlaların ülkede üretilebileceğini, toprak ve amelenin bol miktarda bulunduğunu ifade eder. Deri, kağıt ve mum fabrikalarının tesis edilebileceğini, sermaye sahibi kişilerin bir araya gelerek şirketler teşkil edip bu gibi teşebbüslerde bulunabileceğini, hem kendilerinin hem de devletin büyük bir kazanç elde edebileceğini söyler. Sermaye sahiplerinin bu tarz girişimlerde bulunmasıyla ülkede fabrika tesislerin artacağını dile getirir. (Kemal, 1289-c: 1)

3.6. Nüfus Sorunu

Osmanlı nüfusu önceki yüzyıllara göre azalmış ve nüfusun artırılmasına yönelik birçok politika üretilmesine karşın nüfus bir türlü artmamıştır. "*Nüfus*" adlı makalede bu konuya değinilmiştir. Kemal, nüfusun aşırı bir şekilde artmasının üretimin karşılayamayacağı bir potansiyelde ise bunun terakkiye mani olacağını söylenildiğini ifade eder. Ziraat olarak toprağın belli bir nüfus kitlesini besleyebileceği, her sene toprakta belli bir ürün miktarının toplanabileceği, toprağın fazla kişiyi besleyemeyeceği, toprağın ürün elde etmede belli bir sınırı olduğunu söylenildiğini belirtmiş ve bunun Avrupa'da yaygın olmasına karşılık İslam itikadına ters düştüğünü dile getirmiştir. (Kemal 1288-c: 1-2). Batı dünyasının nüfus çokluğunda duyduğu endişeye karşılık Osmanlı'da nüfusun azlığından mustarip olduğunu söyler. Kemal'e göre, ülkenin köyleri 3-4 haneli olup ve birbirinden çok uzak mesafelerde kurulmaktadır. Osmanlı'nın topraklarını nüfus eksikliğinden dolayı çalılar ve kayalar kaplamaktadır. İnsanoğlu 20-25 senede mevcudunun bir misli kadar artabilir. Bunun kanıtı bir aşırıdır Amerika'da nüfusun 6-7 kat ve Avrupa da ise 2-3 kat artmış olmasıdır. Nüfusun artmasında doğal kanuna riayet edilse ülkede görülen nüfus azlığı ortadan kalkacaktır. (Kemal, 1288-c: 2) Ekonomi ilmine göre nüfusun çoğalmasını engelleyen bazı unsurların olduğunu söyler. Bunları maddeler halinde sıralayan Kemal'e göre nüfusu engelleyen sebepler şunlardır. 1. Havanın fenalığı, 2. Mahalle ve evlerin pisliği, 3. Sağlık koşullarının eksikliği, 4. Vücudu

muhafaza edecek surette giyinmede dikkatsizlik 5. Zararlı ve vücudu beslemez şeyler yemek, 6. Dinsizlik ve ahlaksızlık, 7. Alkol ve tütün gibi zararlı ürünleri kullanmak, 8. Savaş ve asayişsizlik, 9. Kader ve tasavvufi düşünce 10. Çocuk düşürmedir. (Kemal, 1288-c: 2) Sağlık koşulların kötü olduğunu, milletin kendini muhafaza edecek şekilde giyinmediğini ve halkın düzensiz bir giyim şeklinin olduğunu söyler. Milletin sağlıksız ve düzensiz bir beslenme rejimi ile beslendiğini, insanın kuvvetlendirecek şeylerin yenmediğini ifade eder. Vücuda zararlı ürünler olan tütün ve içkinin yaygın olarak kullandığını söyleyerek bunlardan vazgeçilmesini ister. Anadolu'da çocuk düşürmenin yaygın olduğunu, bunun önlenmesi gerektiğini ifade eder. Bu sebeplerin ortadan kaldırılması sonucunda Osmanlıların 50 sene içerisinde yaşadığı nüfus azlığından kurtulacağını ve memleketin ilerlemesini sağlayacak bir nüfusla karşılaşacağını söyler.(Kemal, 1288-c: 2-3).

4. Sonuç

Bu çalışmada dönemin önemli bir yaygın organı olan İbret gazetesindeki çıkmış ekonomi yazıları incelenmiştir. Gazete dönemin önemli aydınların bulunduğu bir organ olmuş, ülkenin sorunları hakkında okurlarını bilgilendirmiştir. İbret, devletin kamuoyunun yanlış yönlendirdiğini dile getirmiş, Babıali'nin destekledikleri basın organları nedeniyle ülkenin sorunlarına değinen gazete sayısının çok nadir olduğunu ifade etmiş, İbret'in bu boşluğu dolduracağı belirtilmiştir. Gazete, okurlarına haber aktarmaktan yerine dönemin sorunların tartışıldığı makaleler yazmıştır. Bu makalelerde toplumun sorunları ele alınmış, çeşitli çözümler öne sürülmüş ve okurlarının bilgi sahibi olmasını istemiştir. Çalışmanın içeriği ekonomi yazıları olduğundan bu çalışmada sadece ekonomi yazılarının analizi yapılmıştır. Gazetede görülen ekonomi yazıları, iktisat ilminin tanıtılması, devletin servet kaynakları olan ziraat, sanayi ve ticaret sektörlerin durumu ve geliştirilmesi, nüfus sorunu ve nedenleri, devletin borçlanma politikası, devletin gelir-gider kalemleri, vergi politikası, imar ve bayındırlık politikaları gibi konulardan oluşmaktadır.

Gazetenin en çok üzerindeki durduğu konu devletin borçlanma politikası olmuştur. Devletin gelir-gider dengesinin açık vermesinden sonra Babıali bürokratların çözüm olarak buldukları yol olan borçlanma politikasını eleştiren İbret yazarları, devletin bu konuda yanlış politikalar uyguladıklarını belirtmiştir. Borçların yüksek faizli olduğundan devletin önemli bir borç yükü altına girdiğini ifade etmiştir. Borçlanmalardan elde edilen gelirlerle devletin yatırım yapmaktan ziyade üretim gerektirmeyen işlerde kullanmaları ve borçların geri ödeme vakitleri geldiğinde bunu yine bir borçlanma antlaşması ile ödeme yolunu tutmalarını da eleştirmiştir. Gazetenin değindiği ikinci önemli konu devletin vergi politikasıdır. Alınan vergilerde adaletsiz bir dağılımın gerçekleştiği ve vergi yükünü alt gelirli grupların oluşturduğu belirtilmiştir. Devletin İstanbul halkından vergi alınmamasına değinilmiş, ülkenin ekonomik şartların çok kötü olması ve devletin sürekli dış borçlanma gerçekleştirilmesine karşın önemli bir vergi deposu olan İstanbul'dan vergi alınmamasının hem ülke ekonomisi için hem de adalet ilkesi açısından yanlış bir politika olduğu ifade edilmiştir. Hükümetin vergi politikasının yürütülmesinde de yanlışlıkların olduğu belirtilmiş, vergi yükünün fazla olduğu, vergi alımında adaletsizliklerin görüldüğü, vergilerin alım zamanlarının belirsiz olduğundan halkın zor durumda kaldığı belirtilmiştir. Bu nedenle vergi alımında devletin dikkat edilmesi gereken kuralları koyması gerektiği dile getirilmiştir. Gazetenin değindiği üçüncü önemli sorun da gelir-gider dengelerini gösteren bütçe sorunudur. Ülkenin gelir-gider kalemlerine değinilmiş, devletin son yıllarda yaptığı tasarruflar sonucu artık masrafların azaltılmasının imkansız olduğu ve bu nedenle devletin bütçe açığını gidermek için borçlanma politikasından ziyade gelirlerini artırılması gerektiği ifade edilmiştir. Devlet gelirlerini artırırken ülkenin üretimini etkilemeyecek bir vergi politikasını uygulanması istenmiştir.

Gazetenin değindiği dördüncü sorunun devletin önemli servet kaynakları olan ticaret, ziraat ve sanayinin durumudur. Son yıllarda verilen imtiyazlar sonucu ülkede üretimin durduğu ve yerli tüccarların yok olduğu ifade edilmiştir. Devletin sanayiye geliştirmesi için mesleği eğitim veren sanayi okullarının yaygınlaşması gerektiği vurgulanmış, ülkede yerli sermayeyle birkaç bankanın kurulması istenmiştir. Ecnebilere verilen imtiyazlardan sonra yerli tüccarların ortadan kalktığı ifade edilmiş, ülkede ticareti engelleyen en önemli nedenin iç gümrükler olduğu belirtilmiş, iç gümrüklerin kaldırılmasıyla ticaretin gelişeceği dile getirilmiştir. Ülkede sanayi ve ticaretin gelişmemesini yerli sermaye eksikliğine bağlayanlar eleştirilmiştir. Şirketler teşkil ederek büyük oranda sermayelerin oluşabileceği ve eğer bu yolda gerekli teşebbüsler görülürse ekonomin kalkınacağı ifade edilmiştir. Halkın ticaret ve zanaat işleri ile uğraşmaktan ziyade devlet kademelerinden memur olma arzusunda olmaları eleştirilmiş, şahsi teşebbüsün yaygınlaştırılması istenmiş ve kalkınmanın ancak şahsi teşebbüsle yapılacak üretimlerle elde edileceği belirtilmiştir. Ülkenin en önemli servet ve gelir kaynağı olarak ziraat gösterilmiş ve devletin bu membadan yeteri kadar verim elde edemediği ifade edilmiş, ülke ziraatının geliştirilmesi için adımların atılması istenmiştir. Bu yolda çiftçilerin önemli sorunu olarak sermaye eksikliği belirtilmiş ve çiftçileri tefecilerden kurtarmak için kurulan ziraat sandıklarının yaygınlaştırılması ve aktif bir şekilde teşebbüslerde bulunması istenmiş, çiftçinin sermaye sorunu çözecek adımların hızlı bir şekilde görülmesi de istenmiştir. Devletin ziraatı geliştirmesi için ulaşımaya önem vermesi, ziraat uzmanlarını yetiştirecek eğitim kurumlarının açılması, pratik eğitimin verildiği numune tarlaların yaygınlaştırılması gibi adımların atılmasıyla ülkede ziraatta görülen eksikliklerin ortadan kaldırılacağı ifade edilmiştir. Gazetede görülen diğer bir konuda demiryolu politikasıdır. Ülkede demiryollarının inşaatına başlandığı belirtilmiş, ama devletin demiryolu tesis etmesinden önce karayolların ve deniz ulaşımın geliştirilmesi gibi faaliyetlere öncelik verilmesini ifade etmiştir. Devlet maliyesinin kaldıramadığı demiryolu politikalarına şimdilik girilmemesi istenmiştir. Devletin demiryolu yapmak için yaptığı borçlanmaların ekonomi gelirlerini Batılı sermayelerine ipotek ettirildiği ifade edilmiştir. Demiryolların yapımında ülkenin ekonomisinden çok türedi sermayelerin yaratıldığı belirtilmiş, ülkenin çıkarları doğrultusunda demiryolu çalışmalarında bulunması istenmiştir. Ülkede halkın yeterli sermayesi olmadığından İstanbul'un ve diğer şehirlerin belediye hizmetlerinde de devletin aktif rol alması gerektiği ifade edilmiştir. Gazetede görülen son konu ülke nüfusunun azlığıdır. Osmanlı'da birkaç yüzyıldır nüfus azlığı sorunun nedeni olarak halkın beslenme yetersizliği, sağlık şartların kötü olması, kötü davranışların yaygınlaşması ve çocuk düşürme olayları gösterilmiş, bu sorunların bir an önce ortadan kaldırılması istenmiştir.

Kaynakça

- İbret, "Mekteb-i Sanayi" İbret, S:108, 23 Kanunisanı 1288/4 Şubat 1873.
İmzasız, "Reji Hakkında Bazı Mutalaat" İbret, S:36,10 Teşrinievvel 1288b/22 Ekim1872.
İmzasız, "Ticaret", İbret, S:22, 19 Eylül 1288-a/1Ekim 1872.
Namık Kemal, "İstikbal", İbret, S:1, 1 Haziran 1288-a/13 Haziran 1872.
Namık Kemal, "İbret", İbret, S:3, 5 Haziran 1288-b/17 Haziran 1872.
Namık Kemal, "Nüfus", İbret, S:9, 13 Haziran 1288-c/25 Haziran 1872.
Namık Kemal, "Dostane Bir Vesat", İbret, S:10, 14 Haziran 1288-ç/26 Haziran 1872.
Namık Kemal, İfade-i Meram, İbret, S:20, 18 Eylül 1288-d/30 Eylül 1872.
Namık Kemal, "Reji", İbret, S:30, 2 Teşrinievvel 1288-e/14 Ekim 1872.
Namık Kemal, "Terakki", İbret, S:45,14 Teşrinievvel 1288-f/26 Ekim 1982.

- Namık Kemal, "Rumeli Demiryolunun Akdeniz'le Olan Münasebetına Dair Bazı Mütalaat", İbret, S:49, 28 Teşrinievvel 1288-g/9 Kasım 1872.
- Namık Kemal, "Tanzifat ve Tezyinat", İbret, S:50, 30 Teşrinievvel 1288-h/11 Kasım 1872.
- Namık Kemal, "Sınaat ve Ticaretimiz", İbret, S:57, 8 Teşrinisani 1288-i/20 Kasım 1872.
- Namık Kemal, "Rumeli Demiryolları Hakkında Levant Times'da Görülen Bir Makalenin Tercümesidir", İbret, S: 58, 9 Teşrinisani 1288-k/21 Kasım 1872.
- Namık Kemal, "Acaba İstanbul'dan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz", İbret, S:60, 13 Teşrinisani 1288-l/25 Kasım 1872.
- Namık Kemal, "Ziraatımız", İbret, Sayı: 61, 14 Teşrinisani 1288-m/26 Kasım 1872.
- Namık Kemal, "Tekâlif", İbret, Sayı: 87, 25 Kanunievvel 1288-n/6 Ocak 1873.
- Namık Kemal, "Seksen Yedi Numaramızda Münderic Tekâlif Bendinin Mabaadır", İbret, S:88, 26 Kanunievvel 1288-p/7 Ocak 1873.
- Namık Kemal, "Masraf ve İradımız", İbret, S:90, 28 Kanunievvel 1288-r/9 Ocak 1873.
- Namık Kemal, "Masraf ve İradımızın Unvanlı Makalemizde Tezyid-i Varidata Dair Vaad Ettiğimiz Mütalatın Birinci Kısmıdır", İbret, S:91, 30 Kanunievvel 1288-t/11 Ocak 1873.
- Namık Kemal, "Tezyid-i Varidata Dair Olan Mütalaatımızın İkinci Kısmıdır", İbret, S:92, 1 Kanunisani 1288-v/ 13 Ocak 1873; S: 93, 2 Kanunisani 1288-y/14 Ocak 1873.
- Namık Kemal, "İnşaat-ı Umumiye", İbret, S:115, 1 Mart 1289-a/13 Mart 1873.
- Namık Kemal, "Demiryolu Piyangosu", İbret, S:117, 5 Mart 1289-b/17 Mart 1873.
- Namık Kemal, "Yine Piyango Meselesi", İbret, S:125, 15 Mart 1289-c/27 Mart 1873.
- Reşad, "Fenni Servet", İbret, S:10, 14 Haziran 1288-a/26 Haziran 1872.
- Reşad, "İstikraz", İbret, S:19, 27 Haziran 1288-b/9 Temmuz 1872.
- "Namık Kemal", Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- "İbret", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C:4, İstanbul, Dergah Yayınları, 1981.
- AKÜN, Ömer Faruk, "Namık Kemal", İslam Ansiklopedisi, C:9, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- AKÜN, Ömer Faruk, "Namık Kemal", İslam Ansiklopedisi, C:32, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 2006.
- AKBULUT, Uğur, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", Turkish Studies, Volume:8/5 Spring 2013.
- ARSLAN, Bahtiyar, Fikir ve Edebiyat Hayatımızda Namık Kemal, İstanbul, Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.
- BAYKAL, Hülya, Türk Basın Tarihi, 1831-1923, İstanbul, Afa Matbaacılık, 1990.
- DAVISON, Roderic H., Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2.Baskı, Kasım 2005.
- EBUZZİYA, Ziyad, "İbret", Türk Ansiklopedisi, C.20, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- GİRGİN, Dr. Atilla, Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2001.
- GÜZ-BAYHAN, Nurettin-Gamze, "İlk Muhafiz Gazete Olarak İbret", Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, C:1, S.1, 2016.
- İNUĞUR, Nuri, Basın Yayın Tarihi, İstanbul, Der Yayınları, 4. Basım, 1999.
- KABACALI, Alpay, Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın ve Yayın, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eylül 2000.
- KIZILCA-KARAGÖZ, Gül, "Bu Mülke Gazeteler Fena Hizmet Etmedi' Mali Kriz Günlerinde İbret Gözünden Babıali, Osmanlı Halkı ve Avrupa emperyalizmi", Kebikeç, S:33, 2012.
- KOLOĞLU, Orhan, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, İstanbul, Pozitif Yayınları, Ağustos 2006.

- KOLOĞLU, Orhan, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C:1, İstanbul, İletişim yayınları, 1985.
- KUNTAY, Mithat Cemal, "Namık Kemal" C:2, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, Eylül 2010.
- KURDAKUL, Necdet, Tanzimat Dönemi Basınında Siyasal ve Anayasal Fikir Hareketleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- KURDAKUL, Necdet, "Ölümün 100. Yılında Unutulan Yönleriyle Namık Kemal", Tarih ve Toplum, C:10, S:60, Aralık 1998.
- KURDAKUL, Necdet, Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1997.
- LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9.Baskı, 2004.
- MATBAACILIĞIN 250. Yılına Armağan, Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın, Ankara, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, 1979.
- MARDİN, Şerif, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İstanbul, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2006.
- NÜZHET, Selim, Türk Gazeteciliği 1831-1931, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.
- ORAL, Süreyya, Türk Basın Tarihi 1728-1922, Birinci Kitap, Yeni Adım Matbaası, 1968.
- ÖZON, Mustafa Nihat, Namık Kemal ve İbret Gazeteciliği, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1938.
- ÖZTÜRK, Şule Yüksel, "Tasvir-i Efkardan İbret Gazeteci Namık Kemal", Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu, 20-22 Aralık 2010, Tekirdağ.
- ÖZTÜRK, Hasan, "Namık Kemal: Devlete Rağmen Özgürlük İsteyen Adam", Liberal Düşünce, C:4, S:15, Yaz 1999.
- PARMAKSIZOĞLU, Abbas, Türk Gazetecilik ve Basın Tarihi, İstanbul, Dizerkonca Matbaası, 1959.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın, Ankara, Güven Matbaası, 1.Baskı, 1969.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1976.
- UÇMAN, Abdullah, "Namık Kemal", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C:2, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- YAMAÇ, Müzehher, "İlk Siyasal Muhalefet Örneği, "Yeni Osmanlılar" ve Namık Kemal", Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu, (20-22 Aralık 2010), Tekirdağ, 2010.
- YAZICI, Nesimi, "İbret Gazetesi", İslam Ansiklopedisi, C:21, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 2000.